

Тыва Республиканың Өөредилге , эртем яамызы
Чаа- Хөл кожуун Муниципалдыг Ак- Дуруг ортумак школа

АЖЫК КИЧЭЭЛ.

ТЕМАЗЫ:

«Шангыр- оол Суваңның « Азыранды» деп чечен
чугаазында кижиге болгаш бойдус деп теманы
көргүскени».

5 класс

Сат Надежда Монгушовна,
Тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Ак- Дуруг, 2013.

Сорулгазы:

- 1.Ш. Суваңның «Азыранды» деп чечен чугаазы- биле таныштырар; темазын, идеязын тодарадыр; чогаалда проблемниг айтырыгны сайгарып чугаалажыр.
- 2.Дириг амытаннарга ынак болурунга, оларны камнаар, камгалаар сеткилди оттуруп, дузааргак чорукка кижизидер; олардан камгаланырынга өөредир.

Шангыр-оол Суваң «Азыранды»

Дерилгези:

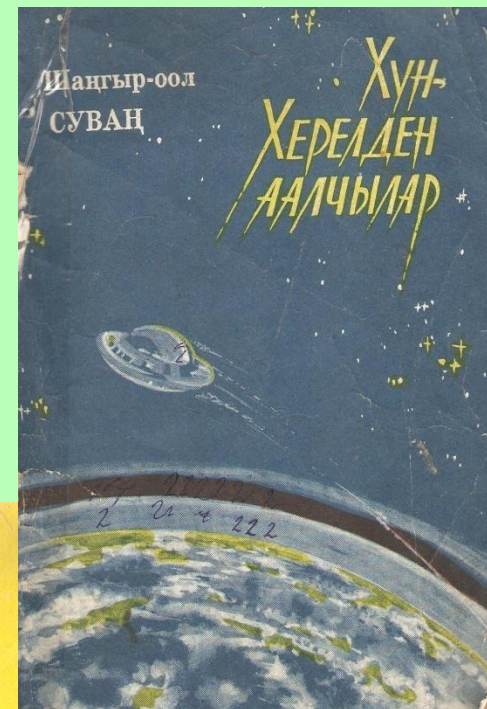
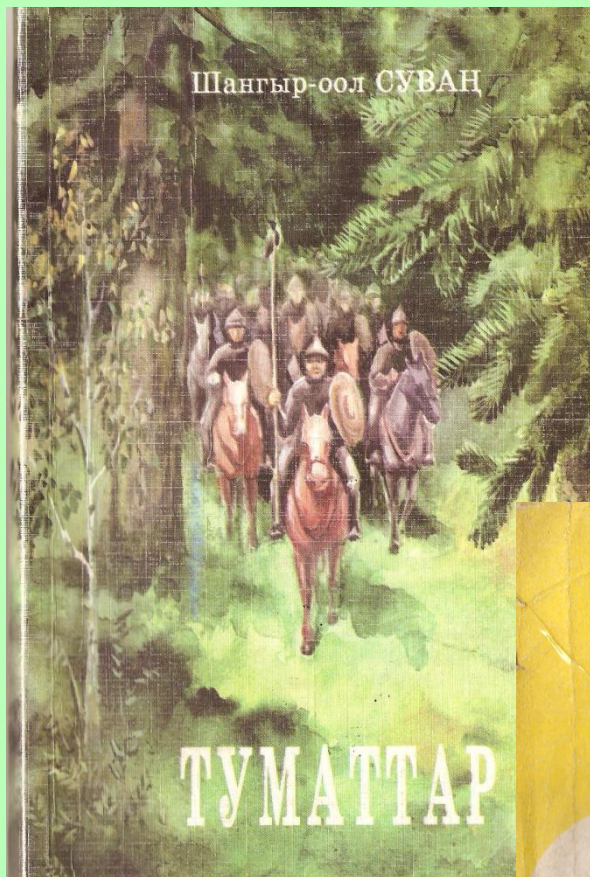
Чогаалчының портреди,
номнары, чуруктар,
компьютерге слайдылар.

Самбырага эпиграф:

Ыт-кижиниң шынчы өңнүү.

Суван Шаңгыр-оол Монгушевич

Словарь- биле ажыл.

шош- чогуш

Кайгалдар- эрестер

чүкүрер- кыйгырар

Тояап- чер кезип, улчуп

Бичии эник: «Сүүр кулактарлыг, угаанныг, эрес карактарлыг, а кежи кап- кара, чүгле быктында мең ышкаш ак чер бар. Оолдар- биле ойнап, ыңай-бээр маңнаарга, кежи хүнге кылаш кыннып турар.

Оолдарның сеткилинге таарышкан чүве: чамдык
ыттар дег кортук, чашпаачы эвес болганы. Кый
дивээн кижиге чоокшулавас.

Бир тывызык кижы «Азыранды» деп
шолалап каан.

Кижі бүрүзү эникти алыксап
турган.

«Ыт-биле дыка ойнавас. Чудааш, дүгү баксырай
бээр. Ытты үргүлчү сугга эжиндирип, дүгүн
дыраар херек»

Азыранды

Азыранды шуптувустуң
ыдывыс болган.

Чайладыр оолдар- биле ыңай- бээр маңнап,
ойнап өскен болгаш, мага-боду күштүг,
кашпагай, чаңы эптиг- ээлдек.

Кыштың башкы айы дүжүп, башкы хар
чаапкан... Азырандыны кыжын каяа тургузуп
каарын оолдар чугаалажып, ол дугайында
сүмени Соктайдан айтырганнар- даа.

«---Көдээ ыттар канчап даштыгаа кыштаар-дыр. Ыт дээрге чер чүректиг, дүктүг кештиг амытан-дыр. Каяа доңарыл ол. Бажыңче киирер болза, даштыгаа кыжын үне албас, доңуучал апаар. Чылыгга кежи баксыраар болгай-деп, демгизи чугаалаан.--Үгээн бичии чылыглап бээр, ол-ла-дыр.»

Амыдыралында баштайгы кышты
Азыранды өөрүшкү- биле уткуп алган.

Кыжын оолдар, уруглар- биле ойнаарга, аңаа дыка солун болган. Шанактыг, хаактыг уругларны хала чокка сөөртүп, чуңгуну куду оларның- биле шивеңнедир чаржып бадып, харга таалал- биле аңдаштанып, мага хандыр Азыранды ойнап турган.

Азыранды чокта, бажыңнар чоогу ээнзиргей,
куруг ышкаш апарган. Мурнуку хүннерде ышкаш,
уругларның каткы- хөглүг, өткүт үннери
даштыгаа шоолуг дыңналбастаан.

Оларны каапкаш, ыды тояап чоруй барган деп чүвеге кым- даа бүзүревээн. Чанып келир ирги бе дээш, эртенниң-не үгекти бакылап көрүп турганнар. Ыт ол-ла хевээр келбээн.

Азыранды чокта, кудумчуга
ойнаарга, улам-на соок ышкаш
сагындырар.

Чоорту Азырандыны уруглар манавастай
бергеннер.

Чуңгулап турган оолдар, уруглар шупту
бөрттү долгандыр үглөп келгеннер.
Бөрттүң тейинде Азырандының ак меңин
танып кааш, аңгадай бергеннер.

Соктай бөрттү сегирип алгаш, уругларны тарады
идипкеш, Азырандының меңи агараңнаан
кылагар кара ыт кежи бөрттү хөөрээнге чыпшыр
тудуп, бажыңынче дедирлени аарак маңнапкан.

«Уругларның ынак ыды Азыранды кайнаар- даа чорбаан. Оларны кагбаан- даа болган.» - Ынчангаш ыт- кижиниң шынчы өңнүү-дүр, уруглар оларны камгалап, карактаңар, дузалажыңар.

Ыттан камгаланыры:

- 1.Хорадап турган ыт- биле ойнавас.
- 2.Чем чип турган ытка дегбес.
- 3.Ыттың чаш оглунга дээп болбас.
- 4Өске ытты суйбавас.
- 5.Ыт- биле ойнаан соонда, холун чуур.
- 6.Ээрип турар ыттан дезип маңнавас.
- 7.Ыт чанынга турда, ээзи- биле ойнавас.
- 8.Ытка ызыртып алгаш, албан эмчиге баар.
- 9.Ыт-биле чаңгыс аяктан чем чивес.